

ZAMONAVIY YOSH OILALARDA DESTRUKTIV SHAXS TUSHUNCHASI VA UNING XUSUSIYATLARI.

J.Zaynobiddinov psixologiya

Fanlari nomzodi, FDU

Psixologiya kafedrası dotsenti,

M.J.Akbarova psixologiya

Kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy yosh oilalarda destruktiv shaxs haqida tushuncha va uning munosabatlari kesimida manipulyativ munosabatlarning muhim jihatlari, xususiyatlari haqida yoritilgan. Shuningdek, mojaroli o'zbek oilalarida er-xotinlarning manipulyativ munosabatlari darajasi tadqiqoti natijalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Destruktsiya, destruktiv munosabat, destruktiv shaxs, mojaro, manipulyatsiya, manipulyativ munosabat.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие деструктивной личности в современных молодых семьях и выделяются важные аспекты и особенности манипулятивных отношений в контексте их взаимоотношений. Кроме того, представлены результаты исследования уровня манипулятивных отношений между супругами в конфликтных узбекских семьях.

Ключевые слова. Деструкция, деструктивные отношения, деструктивная личность, конфликт, манипуляция, манипулятивные отношения.

Abstract. This article discusses the concept of a destructive person in modern young families and highlights important aspects and features of manipulative relationships in the context of their relationships. In addition, the results of a study of the level of manipulative relationships between spouses in conflict Uzbek families are presented.

Keywords. Destruction, destructive relationship, destructive person, conflict, manipulation, manipulative relationship.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida jamiyatda insonlar hayotida keskin burilishlarga sabab bo'layotgan o'zgarishlar, talim texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, chet el madaniyatiga, urf-odatlariga taqlid qilish, ta'lim-tarbiya jarayonidagi kamchiliklar, «ommaviy madaniyat» niqobi ostida butun dunyoga keng tarqalayotgan ma'naviy va axloqiy buzuvchilik yoshlarimizning dunyoqarashi va xulq-atvorining shakllanishiga jiddiy xavf solmoqda. Yosh avlodni ularning ta'siridan asrash va destruktivlikning oldini olish uchun oilalar bilan ish olib borishda psixoprofilaktik dasturlar ishlab chiqish va amalda qo'llashga ehtiyoj tobora kuchaymoqda. Oilalar bilan turli psixologik tadbirlar tashkil etish lozim. Bunday tadbirlar milliy manfaatlarimizga, hayot tarzimizga zid bo'lgan salbiy munosabatlar, insonlarning xulqida yuzaga kelayotgan o'ziga, oilasiga hamda jamiyatga havf olib keladigan ayanchli oqibatlarining mohiyatini ochib berishi orqali yoshlarimizning qalbida milliy tafakkur va sog'qolom dunyoqarash asoslarini mustahkamlash zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Oilani asrab avaylash, mustahkamligi uchun kurashish ruhiy olami mukammal, aniq maqsadga ega, o'zini anglagan, har tomonlama yetuk, komil insonlarga xosdir. Zero, har bir inson oila atalmish makonga tug'ilgan ondanoq ruhan bog'lanadi. Nozik tuyg'ular: baxt, quvonch, shodlik, sevinch kabilar eng avvalo oila a'zolarining ishtirokida, bag'rida tuyiladi. Oiladagi iliq psixologik muhit, ahqillik, hamfikrlik, bo'lishish takrorlanmaydi. Ba'zi oilalarda esa inoqlik, oqibat, murosa o'rniga o'zaro janjal, samimiyluk o'rniga hasad, ilqlik o'rniga sovuq munosabatlarning hukm surilishi ham sir emas. Oilada o'zaro munosabatlarning yomonlashuviga sabab bo'luvchi omillar ko'p va xilma xil. Bunday vaziyatlarda oilaviy nizolar, ularning kelib chiqish sabablari, oilada er-xotin, ota-ona va farzand, farzand-farzand munosabatlari bilan bog'liq janjallarga ko'proq urg'u va e'tibor beriladi. Lekin, oilada destruktiv xususiyatli shaxs mavjud bo'lishi, uning o'ziga xosligi, oilada munosabatlarning buzilishiga olib keluvchi jihatlari, u xox ayol, xox erkak, aka yoki uka, opa yoki singil, ota yoki ona, amma yoki xola, toqa yoki amaki va xokazolar bo'lishi mumkinligi ikkinchi darajada qoladi. Psixologik tadqiqotlar esa oilada bitta destruktiv shaxsning borligi ham shu oiladagi munosabatlarning

yomonlashuviga olib kelishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Kishilar qaerda bo'lmasin atrofdagilardan doim salbiy tomonlarni yo'qotib, faqat ijobiy hislatlarni namoyon etishni talab qilishlarini ko'p eshitamiz. Biroq qanday qilib, «eng ijobiy inson»ga aylanish mumkinligi ko'pchilikni o'ylantirib qo'ymoqda.

Bizning nazarimizda shaxslararo munosabatlarda bu narsa juda muhim. Psixologik nuqtai nazardan yondashilganda, aslida salbiy inson va ijobiy inson mavjud emas.

Ijobiy va salbiy xislatlar insonga xos, ammo insonda ular qorishgan xolda bo'ladi. Xo'sh unda ana shu qorishma qanday shakllanadi? Uning mezonlari mavjudmi? – degan savol tug'ilishi tabiiy. Oilada shaxslararo munosabatlar destruktiviyasini o'rganish bo'yicha olib borgan tadqiqotlarimiz asosida uning ham irsiy, ham ijtimoiy asoslarga egaligi haqida xulosaga keldik. O'zbeklarda „qazisan qartasan asli naslingga tortasan“, kabi maqollar shaxs xarakterining irsiy shartlanganligini anglatadi, „Onasini ko'rib qizini ol“! kabi maqollar esa ona tarbiyasining farzand xulqi va xarakteri shakllanishiga ijtimoiy ta'sirini ko'rsatadi. Bizning nazarimizda destruktiv munosabatlar destruktiv shaxs tufayli kelib chiqadi. Destruktiv shaxsning shakllanishi esa chuqur ildizga ega bo'ladi. Aniqroq aytganda kishi bir zumda, bir yumalab destruktiv shaxsga aylana olmaydi. Destruktiv shaxs destruktiv individual munosabatlar stili sifatida shakllanadi. Individual munosabatlar stili insonda o'zidan o'zi vujudga kelmaydi, u shaxs kamolotining barcha bosqichlarida, ya'ni bolaning tug'ilgunigac qadar va bog'cha yoshidan boshlab to kasbiy mahorat egallagunga qadar shakllanib boradi. Insonning temperamenti shaxsning individual munosabatlar stilini tarkib toptiradi. Xuddi shu sababdan, shaxsning individual munosabatlar stili deyilganda shaxs uchun o'ziga xos va muvaffaqiyatga erishishning maqsadga muvofiq yo'llari individual tizimi tushuniladi.

Muhokama va natijalar. Destruktiv shaxs boshqalarning fikrlarini, o'y-hayollarini va his-tuyg'ularini bilishiga ishonadi. U boshqalarni diqqat bilan tinglash o'rniga, o'z reaksiyalari, tushunchalari, dunyoqarashlari asosida xulosa chiqaradi. Ya'ni, destruktiv shaxs - bu vayron qiluvchi, ongsizlikka tayanib harakat qiladigan

shaxsdir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, destruktiv shaxs faoliyatining turlaridan biri bu o'z-o'ziga buzg'unchi munosabat bo'lib, o'z joniga qasd qilishni ham o'z ichiga oladi. Shaxsning destruktiv o'zgarishi muammosi falsafiy antropologiya, psixologiya va psixiatriyaning eng qiyin muammolaridan biri hisoblanadi. Shuni ta'kidlash joizki, shaxs - bu o'ziga xos, takrorlanmas individual shakllanuvchi ya'ni o'ziga xos voqelikka ega bo'lib uni to'liq tadqiq etish imkoniyati cheklangandir. Destruktiv xulq-atvor psixologiyada yetarli darajada tadqiq etilmagan, «destruktsiya», «destruktiv munosabat», «destruktiv xulq» tushunchalarining mazmuni, sabablari chuqur o'rganilmagan. Ko'pchilik tadqiqotchilar destruktsiyaning xususan, o'smirlik davrida kuzatiladigan xulq oqishi, ayol va erkaklardagi agressivlik, qotillik, suitsid, terrorchilik faoliyati singari turli ko'rinishlariga e'tibor qaratganlar. Kuzatishlarga ko'ra destruktivlikning ayrim ko'rinishlari biolog, genetik, psixolog, seksopatolog, tarixchi, xuquqshunoslar tomonidan o'rganilgan. Muammoni yaxlit holda tadqiq etish uning mohiyatini anglashga yordam berishi mumkinligini hisobga olganda destruktsiya muammosi, destruktiv xulq, uning sabablari va oqibatlarining yetarli darajada o'rganilmaganligi muammoning dolzarbligini asoslaydi. Mazkur mavzuni chuqur tadqiq etish, destruktiv xulq-atvor asosini va uning har xil ko'rinishlari namoyon bo'lishini tahlil qilish, *destruktivlik* muammosini hal etishning jahon tajribasini umumlashtirish insonning vayronkor tabiatini jilovlab turishga va destruktiv mayllarni boshqa faoliyat sohalariga yo'naltirishga imkon beruvchi ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni yaratish imkonini berishi mumkin. Olimlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda inson destruktiv faoliyatiga ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida baho berishga, shunday izohlashga harakat qilingan. Xususan, uning biologik, neyrofiziologik, psixologik va ijtimoiy asoslarini tahlil qilish, insonning tabiatidan kelib chiqib, destruktiv xulq mohiyatini tushuntirib berish mumkinligi ta'kidlanadi. Tadqiqotchi Yu.A.Kleyberg o'zining destruktiv xulq-atvor tipologiyasini ishlab chiqishda —Shaxsning destruktivligi va uning buzg'unchi, noodatiy, ahloqqa zid bo'lgan xatti-harakatlarga moyilligi, asosan, uning individual eksperimental rivojlanish xususiyatlari va bevosita ijtimoiy muhiti bilan belgilanadi. Garchi u

ko'pincha vayronkorlik sifatida qabul qilinsada, hozirda mavjudlik uchun keskin kurash sharoitida millionlab yillar evolyutsiyasi bilan shakllangan har bir insonning tug'ma mulki sifatida qabul qilinadi. Shu bilan birga, XIX-XX asrlarda falsafa, sotsiologiya, biologiya, psixologiya, neyropsixologiya va psixofiziologiyaning rivojlanish tajribasi bu tuqma emas, balki ijtimoiy-tarixiy masalada baqslashishga imkon beradigan faktlarning to'planishiga sabab bo'ldi.

„Tarixiy qarama-qarshi bo'lgan jamiyat sharoitida shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida shakllangan inson xatti-harakatlarining buzg'unchilik tabiatidir” –degan printsipga asoslanadi. Insonlarning destruktiv xulq-atvorining mohiyatini tushunishga ushbu yondashuvning asosini, albatta, L.S.Vigotskiyning madaniy va tarixiy kontseptsiyasi tashkil etadi. U har bir shaxsni bir-biridan biologik yetukligi va madaniy rivojlanishini aniq ajratib turadi. Birinchisi, shaxsiyatni shakllantirish uchun tug'ma asos bo'lib, uni albatta e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ikkinchisi, ijtimoiylashuv jarayonida shakllangan va rivojlangan shaxsiy rivojlanish mazmuni, bu har bir insonni o'rab turgan jamiyatdagi real munosabatlar interiorizatsiyasining samarasidir. O'zbekistonlik psixolog U.D.Qodirovning —„Yoshlarni destruktiv ta'sirlardan himoyalashning psixologik jihatlari” nomli kitobida —Inson destruktiv faoliyatini tahlil qilish jarayonida asosiy e'tiborni ijtimoiy-madaniy kontekstda bo'ladigan sodir neyrofiziologik jihatlarga qaratgani ma'qul. Destruktsiya biologik jihatdan asosiy, determinantlashgan omil deyishdan ko'ra, biologik jihatdan ahamiyatli degan fikr haqiqatga yaqindir. Yuqoridagi mulohazalarda destruktiv faoliyatning biologik va neyrofiziologik asoslari bayon qilingan bo'lib, uning psixik negizlarini ham o'rganib chiqish maqsadga muvofiqdir” –deb ta'kidlagan. Oilada destruktiv xulqli shaxs u yoki bu jihatlari bilan oilaning boshqa a'zolariga ta'sir ko'rsatib, ularning ruxiy olamiga dahl qilishi, kuchli salbiy ta'sir yetkazishi mumkin. Jumladan, psixologik manipulyatsiyadan foydalanib, manipulyativ hatti-harakat va munosabatlar orqali o'z qurboniga ruhiy ta'sir ko'rsatishga ham qodir bo'ladilar. Jamiyatda shaxs o'zini yaxshi anglagan, hissiy-emotsional holatini nazorat qila oladigan, maqsadlarini to'g'ri qo'ygan va unga yetishish uchun astoydil harakatda bo'lsa, unda hech qachon salbiy

psixologik holat yuzaga kelmaydi. Har qanday sharoitda ham irodali, sabrli, manaviyatli, shijoatli kishilar oldinga qarab intiladilar. Salbiy kayfiyatidagi kishilarni kuzatsak, ular har qanday kichik muammoni ham kattalashtirib yuborishadi, behudaga asabiylashishadi. Chunki, bu toifadagi shaxslar o'ziga berilgan hayot imkoniyatidan to'g'ri foydalana olmaydilar.

Xulosa. Psixologlarning e'tirof etishlaricha, inson o'zini mutlaqo „yanggi versiyasi“ni shakllantirish to'g'risida ham bosh qotirishi kerak. Psixologlar mijoz bilan ishlayotganda ularga «O'zingizga savol bering. Men kimman? Nima uchun yashayapman? Qanday zaif tomonlarim bor? Nima qilsam hayotim yaxshilanadi? Atrofimdagi insonlar uchun qanday yordam bera olishim mumkin? O'zimdagi qaysi nuqsonlarni o'zgartirishim kerak? O'zimdan nima istayapman? Boshqalardan nima istayapman?» kabi savollar bilan murojaat qilib, shaxsni o'zini anglashga yo'naltiradilar. Inson ana shu kabi savollarni o'ziga berishi bilan hayotga shunchaki kelmaganini, oldida ulkan vazifalar turganini anglaydi. Mana shu anglash uni fikrlashga undaydi, fikrlash esa oldida turgan vazifalarning echimiga olib boradi.

Фойдаланилган адабиётлар ro'yhati.

1. Bursten B. Manipulator: A Psychoanalytic View, 1973.
2. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Выготский Л.С. Собр.соч. М., 1983. Т. 3. С. 5-328.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — М.: ЧеРо — Издательство МГУ, 1997. — 344 с.
4. Злоказов К. В. Деструктивность и идентичность личности // Научный ежегодник Ин-та философии и права Урал. отд-ния Рос. акад. наук. 2014. № 1. 5. Клейберг Ю. А. Типология деструктивного поведения // Вестн. Краснодар. ун-та МВД России. 2008. № 1.
6. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. - М.: Изд-во Наука, 2001. - 399 с.
7. Пиз А., Пиз Б. Язык взаимоотношений: мужчина-женщина. — М.2005.

8. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных. СПб.: МФИН, 1992. С.36
9. Sharafutdinova X.G. Destruktion of family pelations psychoprorkophylaxis family – neighborhood educational institution. South Asian Academic Research Journals South Asian Academic Research Journals, 10 Issue 11, November 2020 Google Scholar Academic Research, Uzbekistan Scientific Library of Uzbekistan 235 www.ares.uz Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-11-231-236
10. Sharafutdinova X.G. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, № 08 (100) 2021210
11. Қодиров У. Шахсинг ижтимоий-психологик тузилмасига оид айрим мулоҳазалар. //Таълим муаммолари, 2012 йил, -№2.
12. Куликов Л.В. Руководство к методикам диагностики психических состояний, настроений и сферы чувств. Описание методик, инструкции по применению. - СПб.: СПбГУ, 2003.
13. Crawford C. The Politic